

Gál-Mlakár Viktor

SZÖGLIGET-SZÁDVÁRON VÉGZETT ÁLLAGVÉDELMI MUNKÁK MÓDSZEREI ÉS TAPASZTALATAI

Hazánkban az utóbbi időkben egy szinte egyedülálló kezdeményezésnek az első, olykor bizonytalan, néha megbicsakló lépéseiről, Szádvár várában végzett műemlékes munkáinkról számolok be dolgozatomban. Hogy miért egyedülálló kezdeményezés egy közel egy hektár alapterületű vár kutatásának, megvédésének, hasznosításának felvállalása? A magyar régészet és műemlékvédelem mai helyzetét valamelyest is ismerőknek ezt – véleményem szerint – nem szükséges fejtegetnem.

Felkaptatva a Szögliget felett emelkedő várhegyre hirtelen a szemünk elé tornyosul a következő évtizedek munkája, izgalmas kutatásai, baráti beszélgetései, szakmai vitái, verítéke, örömei, bánatai és féltelmei. Talán hasonló érzések keríthették hatalmukba Feld Istvánt is, az utolsó éves egyetemi hallgatót a solymári várdombon állva, de még inkább 1981-ben, az ifjú műemlékes-régész szakembert, felpillantva a salgói vár Kacsicsok által épített, tető nélkül árválkodó, romladozó tornyára. E kötettel köszöntött kollégánk, többek közt előbb említett várain, jó érzéssel zárhatja be maga mögött a munkássága alatt eddig „elkészült” várkapukat. Reméljük, számunkra is megadatik egyszer, hogy Szád várának kapuján „megcsörrenjenek” a felvonóhid láncai...

A Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén, a történeti Torna vármegye területén fekszik hazánk legnagyobb alapterületű erőssége. Szádvár a mai Szögliget településétől északra 2 km-re, a Ménesvölgy fölött egy 460 m tengerszint feletti magasságban elterülő kelet–nyugat irányú, nyugati irányba emelkedő platón helyezkedik el. Az Aggteleki Nemzeti Park területén elhelyezkedő vár relatív magassága a környező völgyektől mérve átlag 150–200 m.¹

Szádvár első említése egy 1268-ra keltezett oklevélben található, mely irat alapján építése 1264 elé helyezhető.² Egyes vélemények szerint ez a 13. századi erősség nem a mai vár helyén, hanem az attól délnyugatra lévő közeli Óvár tetőn állhatott. Ennek egyik bizonyítéka lehet, hogy az Óvár-tetőn ma is láthatóak sáncok és árkok elpusztult maradványai.³ Szádvár építtetője az uralkodó volt, ugyanis IV. László vagy III. András királyunk pontosabban meg nem határozható időben, 1282–1295 között a Nógrád megyei Jenő várért cserébe a Tekus nemzetségnek adta az erősséget. A 14. század elején a vár, hasonlóan sok más erődítményhez, az ország északkeleti részén birtokos Aba Amadé kezére kerülhetett. Okleveleink szerint már 1312-ben újra királyi birtok lett, majd a 14. század folyamán honorként Drugeth Fülöp és Drugeth Vilmos ispánok kezelésébe került. 1360-ig öt várnagyát ismerjük név szerint.

A 14. század végén Zsigmond király, politikai támogatásáért cserébe, a Bebek családnak (Györgynek és fiainak) engedte át a várat és a hozzá tartozó uradalmat. A korábbiaktól eltérően 1414–1415-ben egyszerre három várnagyát (Kis Jakab, Olcsvári András és Csányi András) is említik.⁴ 1451-ben az ország északi részén keresztül érkező, és a cseh huszitákkal szövetségben álló lengyel Komorowski Péter foglalta el az uradalmat. A három évig tartó megszállásnak egy szerződés vetett véget, melynek értelmében a vár visszakerült Bebek Péter birtokába. A Bebek család birtoklása 1470-ig, Bebek Imre leányának, Orsolyának Szapolyai Imrével történő házasságkötéséig tartott.

A mohácsi csatavesztést követően megkoronázott Szapolyai János 1526-ban Werbőczy Istvánnak adományozta a szádvári és tornai váruradalmakat. Az

1 A várra vonatkozó adatok legutóbbi összefoglalását lásd: Nováki Gyula – Sárközi Sebestyén – Feld István: Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. Miskolc, 2007. 118–120.

2 A rövid, csupán a legfontosabb adatok közlésére szorítkozó történeti áttekintést Détshy Mihály: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 8. (1969) 143–186. (a továbbiakban: Détshy 1969) és Dénes György: A Bódvaszilasi-

medence 700 éves története. (Borsodi Kismonográfiák 16.) Miskolc, 1983. (a továbbiakban: Dénes 1983) alapján állítottam össze.

3 Halász Ágoston: Szögliget – Szádvár. *Castrum Bene Egyesület Hírlevele. Tűravezető*. (Miskolc, 2004. május 7–9.) 23–24.

4 Mályusz Elemér – Borsa Iván: Zsigmond-kori oklevéltár. V. (1415–1416) (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 27.) Budapest, 1997. 246. 809. okl.

ugyancsak 1526-ban királlyá választott Habsburg I. Ferdinánd híve, Bebek Ferenc már a következő évben megszerezte az erősséget, aminek következtében Werbőczy le is mondott az uradalomról. A Habsburgokat támogató, majd török fogságba került, de ugyanakkor a törökkel is szövetséges Bebek György szádvári várát Schwendi Lázár császári kapitány ostrommal foglalta el. 1567 januárjában négynapos ágyúzást követően az erősséget, melynek védelmét Bebek György felesége, Patócsy Zsófia irányította, védői feladták. A heves ágyúzás miatt a vár északi fala egy közel 20 m hosszú szakaszon leomlott. A sérült falszakaszon csak 1612–1615 között végeztek jelentős javításokat.⁵

Az ostromot követően a szepesi kamara kezelésébe került erődítést 1580–1593 között Johann von Reubernek adták zálogba. Az 1604-ben ostrom nélkül Bocskai István kezére jutott várat az 1606-os bécsi béke értelmében rövid ideig Csáky István erdélyi főkapitány, Pethe László kamarai tanácsos, majd ismét a Csáky család bírta zálogban. A két család között kialakult pereskedésbe eredménytelenül próbált bekapcsolódni a Rákóczi család is. A 17. század zavaros évtizedeinek néhány fontos forrását, azaz öt udvarbírói utasítást Sós István publikált.⁶

A Wesselényi-féle összeesküvés után, 1674-ben az uradalom és a vár az Esterházyak kezébe került. 1682–1685 között Thököly Imre vezetésével kuruc csapatok tartották megszállva a várat és környékét, majd 1685. november 5-én a Caprara császári kapitány vezette csapatoknak a kurucok átadták Szádvárat. A török elleni visszafoglaló háború elején, 1686. április 25-én döntött a bécsi Haditanács a vár lerombolásáról. Erre valamikor 1688-ban kerülhetett sor.

Az általánosan elterjedt nézetet, miszerint Szádvárat hasonlóan más várainkhoz, a török kiűzését követően a császári udvar utasítására felrobbantották, több tény is cáfolja. Végigtekintve a vár pusztulását követő inventáriumokon, egyrészt egymásnak ellentmondó adatok szólnak a robbantás tényéről.⁷ Másrészt szembejön egy 1731-es összeírás, mely az Esterházy család megbízásából készült, és leírta az uradalomhoz egykor tartozó várat is. Ez az összeírás még említi a középső és a belső vár két udvara között emelkedő közel 20 m hosszúságú „máig is boltozatos”⁸ kaput is. Nem feltételezhetjük, hogy robbantásos pusztítások, éppen egy ilyen jelentősnek tekinthető védművet hagynának épségben. Szintén nem látszanak robbantás nyomai a külső vár terüle-

tébe benyúló, és közel a főkapuhoz elhelyezkedő nagyméretű Lisztes-bástya falain sem.

A felvezető út felett emelkedő két ötszögletű ágyú-bástya ugyancsak nem robbantás következtében pusztulhatott el. Feltűnő, hogy mindkét bástya csúcsa „hiányzik”, azaz omlott ki, mely azonban egyben a védmű legsérülékenyebb része is. Másrészt már a 17. század végén, de még a vár életében források szólnak arról, hogy ezen ötszögű bástyák egyike olyan rossz állapotban volt, hogy ráomlott az alatta elterülő káposztáskertre.

A középső vár udvarán nagyméretű, faragott tufa-köveket azonosítottunk be. A köveket Kovács István kőrestaurátor vizsgálta meg. Az udvar különböző pontjain heverő torzók két felvonóhidas kapuhoz tar-tozhattak. Hogy ezek az elemek honnan és miként kerültek a középső vár területére, nem célunk e dolgozatban vizsgálni. Érdekesebb azonban az a tény, hogy a köveken nem fedezhető fel robbantásból származó sérülés, viszont megállapítást nyert, hogy az aránylag laza szerkezetű tufakövek mélyen (akár 10-12 cm-es mélységig) átégtek, színük vörössé, szerkezetük porózussá vált. Ez a vár területén hosszan és nagy hóvel tomboló tűzvészre utal, mely 1688-ban Szádvár végleges pusztulását okozhatta.⁹

Előzmények

A Szádváron megkezdett vártisztítási és tájkép-átalakítási, valamint aktív műemlékvédelmi munkák előzménye több évtizedre vezethető vissza. Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén sokáig szinte rejtetten álló várromra első ízben Joó Tibor hívta fel a figyelmet 1964-ben, a *Borsodi Szemlé*ben megjelent kis népszerűsítő írásával.¹⁰ Ennek előzményei azok az 1962–63-ban elkezdődött erdészeti tisztítási munkák voltak, melyek nyomán a középkori erősség területe átláthatóvá, egyáltalán megközelíthetővé vált. Ekkor készültek az első olyan ismert fotók is a vár területén, melyeket eredménnyel használtunk fel a romkonzerválási munkáink során.¹¹

A fent említett erdőirtás tette lehetővé, hogy aránylag alapos alaprajzi és szintvonalas felmérés készüljön a vár területéről. A felmérést Sente Józsefnek és Ferenchalmy Zoltánnak köszönhetjük.¹² A magyar tudományos várkutatás ezt az 1965-ben készült felmérést használta szinte napjainkig. Az elkészült alaprajzi

5 Ennek nyomai (utólagos köpenyezés) még napjainkban is jól láthatóak a belső vár északi falán.

6 Sós István: Öt szádvári utasítás a XVII. század elejéről. *Fons*, 8. (2001) 109–134.

7 Détsky 1969. 150.

8 Détsky 1969. 151.

9 Kovács István kőrestaurátor szakjelentése. Kézirat.

10 Joó Tibor: Az alig ismert Szádvárról. *Borsodi Szemle*, 1964. 1. szám.

11 Joó Tibor egy 8 oldalas dolgozata szintén megtalálható a Herman Ottó Múzeum, Régészeti Adattár, 174. doboz 68/411. szám alatt.

12 Első ízben közli: Détsky, 1969. 149.

felmérés és a vár alig ismert története készíthette kiváló történészünket, Détsky Mihályt, hogy az általa folyamatosan gyűjtött, és a vizsgált objektumra vonatkozó írott forrásokból felvázolja Szádvár máig legalaposabban megírt történetét.

A hatvanas évek fellendülését követően a Szádvár iránti érdeklődés újra csökkenni kezdett és a vár ismét mély álomba szenderült. Területét újra birtokba vette az erdő, falain sűrű növényzet telepedett meg. Történetére vonatkozó új adatokat Dénes György közölte, a bódvaszilasi medence évszázadait bemutató kismonográfiájában.¹³

Szádvár 2005-ben került ismét a figyelem középpontjába. Egy interneten szerveződő, civilekből álló közösség határozta el, hogy gondozásába veszi az ismeretlen, pusztulásnak indult erősséget. A 2006-ban hivatalosan is egyesületté vált Szádvárért Baráti Kör tagsága ugyanazon év októberében kezdte meg a vár és közvetlen környezetének növényzettől való megtisztítását, rendbetételét, hosszabb távon a vár folyamatos karbantartását, megóvását és megismertetését a hazai civil érdeklődőkkel és szakemberekkel.¹⁴

2007 novemberében és decemberében a vár megtisztított területén sor került az erősség teljes geodéziai felmérésre. A mérést Takács Bence a Budapesti Műszaki Egyetem munkatársa irányításával Halász Ágoston és Szörényi Gábor András régészek, valamint az egyesület önkénteseinek bevonásával végezték el. A vár és a várhegy teljes geodéziai felmérése során a falak esetében külön a belső és külön a külső oldalukon meghatározták az épen maradt falfelület tetejének és oldalának burkológörbét, a fal és a terep metszészímvonalát, a falban található építészeti és régészeti szempontból fontos elemek (falegyenek, gerendafészek, állványlyuk, ablak, lőrés, kiromlás stb.) térbeli helyzetét, jellemző méreteit. A felmérés eredményeként rögzített több mint 8000 pont háromdimenziós koordinátái alapján lehetőség nyílt a várhegy tömegének térbeli ábrázolására is.¹⁵

A felmérés kiértékelését követően a mikrodomborzati jellegzetességek megfigyelése révén lehetőségünk nyílt nagy pontossággal megállapítani a ma már nem látható egykori vár- vagy épületfalak elhelyezkedését, az általuk lehatárolt terek kiterjedését. Ezek az információk a következő évekre, évtizedekre tervezett régészeti feltárásoknál nyújthatnak alapadatokat, szolgálhatnak igen hasznos segítséggel. A felmérés egyik első látványos eredménye az adatok alapján generált új alaprajz, mely már részletesen mutatja be a vár még álló falsíkjait, illetve az ezekből kisserkeszthető, mára

elpusztult falvonalakat, és a terepjelenségek adta egykori falvonulatok elhelyezkedését (1. kép).

A Szádvárért Baráti Kör létrejöttének elsődleges célja egyrészt, hogy az erősség tisztítása által újra láthatóvá vált falak pusztulását késleltessék, másrészt a vár újrafelfedezése, folyamatosan növekvő látogatottsága tette indokolttá és szükségessé, hogy megkezdjük hazánk legnagyobb alapterületű erősségének ideiglenes állagvédelmi munkáit, romkonzerválását, hosszabb távú hasznosításnak megtervezését.

Az első műemléki munka:

a Lisztes-bástya védelme

Az írott forrásokban első alkalommal 1674-ben említett Lisztes-bástya az erősség keleti részében, a külső vár és a középső vár határán helyezkedik el, mélyen „benyúlva” előbbi területébe.¹⁶ Az inventáriumok által bástyának titulált védművet jellegzetességei miatt azonban a rondellák csoportjához kell sorolnunk. Ez a tény már önmagában befolyásolhatja a Lisztes-bástya egykori megjelenéséről alkotott képünket is.

A forrásokban kétszintes építményként leírt rondella nagy alapterülete és nyugati oldalának nyitottsága folytán nem lehetett teljes egészében fedett, zárt építmény. A jelenleg álló falmaradványok méretei, de még az archív fotókon látható építészeti részletek sem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy a ma látható romok a kétszintes védmű mely fertályához tarthatnak. Erre természetesen csak a Lisztes-bástya későbbiekben tervezett régészeti kutatása nyújthat kielégítő választ.

Mi a teendője ebben a helyzetben a műemlékvédelemnek? Elsősorban a még felszínen lévő, folyamatosan pusztuló romfalak megerősítése, állapotának stabilizálása. Ezzel a szándékkal kezdődött meg 2008 őszén a Lisztes-bástya ideiglenes konzerválásának előkészítése és kivitelezése.

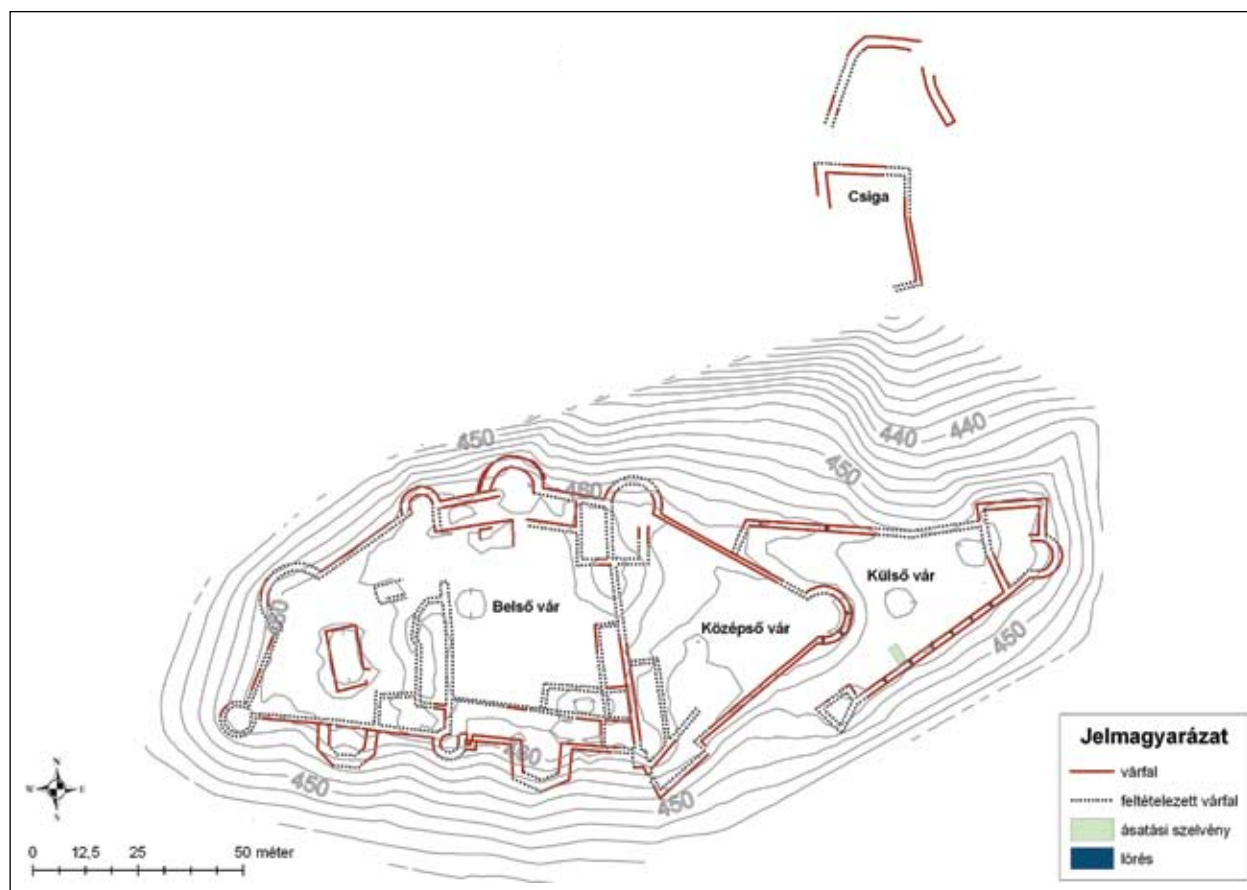
Az állagvédelmi munkák első szakaszában, figyelembe véve szűkös anyagi és időbeni korlátainkat, egy olyan részét kerestük az erősségnek, mely aránylag könnyen megközelíthető, a falazáshoz használt nyersanyagot és követ könnyen a helyszín közelében lehet deponálni, a kijelölt feladatot kevés számú ember bevonásával is el tudjuk végezni. Emellett figyelmet fordítottunk arra is, hogy a várba érkező turisták szinte azonnal tudomást szerezzenek az itt folyó munkálatokról. Ezek alapján döntöttünk a főkülső közelében elhelyezkedő Lisztes-bástya konzerválása mellett.

13 Dénes 1983.

14 Az egyesület tevékenységéről és céljairól bővebben: www.szadvar.hu

15 Herman Ottó Múzeum, Régészeti Adattár, 118. doboz 2008/4324 szám alatt.

16 Détsky 1969. 155.

1. kép Szádvár alaprajza a 2008. évi felmérés alapján

A kutatás előtt a Lisztes-bástya még látható falainak tetejét növényzet, belső síkját köves omlásréteg takarta. A fal belső oldala mentén és a fal koronájára több, karvastagságú fa és fás bokor is nőtt. A védmű belső területét törmelék fedte, mely réteg egyenletesen emelkedve halmozódott fel a rondella falának belső oldala mentén. A külső falsíkok átlag 2-3 m magasságban szabadon álltak. A falszövetben 120-140 cm-ként építési szinteket, falegyeneteket figyeltünk meg, melyek vonalában helyezkednek el azok az átlag 15 cm átmérőjű kerek, vagy négyszögletes metszetű gerendák fészkei, melyek a falazás során használt állványt tartották.

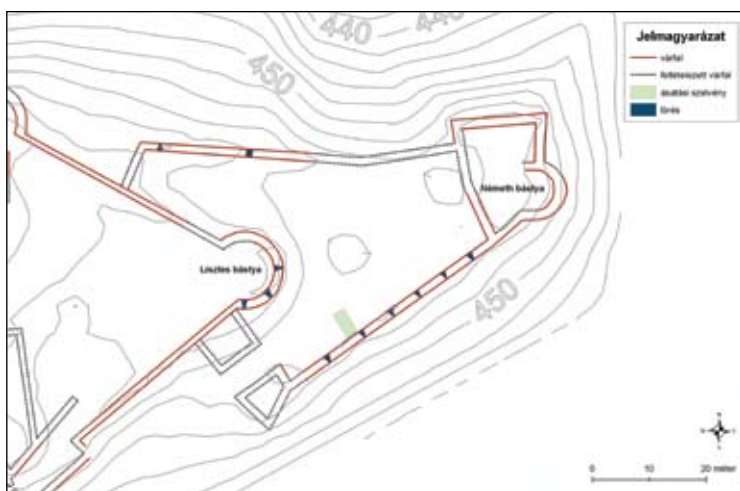
A kutatás alatt a Lisztes-bástya déli és keleti falszakaszának koronáját, illetve falának belső síkját tisztítottuk meg a növényzettől és a 15-20 cm vastag humuszos földrétegtől. A védmű fala annak külső síkja felé meredeken, rézsűsen pusztult le. A humuszos és a köves omlásréteg eltávolítása során a bástya falkoronájában három trapéz alaprajzú, kifelé szűkülő szájú lőrés maradványait fedeztük fel (2. kép).

A lőrés a fal pusztulás során eltö-

mődtek földdel, illetve nagyobb méretű kövekkel. Mikközben a déli falszakaszon talált 1. számú lőrés (belső szélessége 120 cm, külső szélessége 33 cm) nyílásával a vár kapuja felé fordult, addig a délkeleti falszakaszon feltárt 2. számú lőrés (belső szélessége 140 cm, külső szélessége 35 cm) a vár kapujától a külső vár belsejébe vezető utat vigyázta. Mindkét felderített lőrés falai meredeken kifelé pusztultak le, megmaradt magasságuk csupán 40-70 cm volt (3. kép).

2. kép Szádvár. A Lisztes-bástyán végzett konzerválás eredménye. A kis képen a részlegesen helyreállított 3. lőrés

3. kép Szádvár. A külső vár alaprajza a megtalált és felmért lőrés jelölésével

Szerencsésebb helyzetben voltunk a keleti várudvar felé néző 3. számú lőrés esetében. A nyílás belsejéből igen nagyméretű köveket távolítottunk el a tisztítás során. Hasonlóan a többi nyíláshoz, ennek is megtaláltuk vízszintesen kialakított, habarcszott „padlóját”. A lőrés déli falán meszelés nyomait fedtük fel. A mintegy 45 cm hosszúságban és átlag 70-90 cm magasságban megmaradt vakolt felület felső szélé a lőrés külső nyílása felé enyhén ereszkedett.

A meszelt felület felső szélén egy, a lőrés hossztengegyével párhuzamos deszka lenyomatának maradványa is megmaradt. Ennek futása követi a vakolt felület enyhén ereszkedő felső szélének irányát. E deszka vagy kis gerenda felett a falban, a lőrés hossztengegyére merőleges irányú keresztgerendák habarcsos fészkeit azonosítottuk. Az átlag 10 cm magas és 20 cm széles, egymástól átlag 2-3 cm-re elhelyezkedő, félkör metszetű gerendák fészkeinek vonala követi a vakolt felület felső szélének rézsúsán ereszkedő vonalát.

A lőrés nyílásának áthidalására tehát hosszában kettévágott fatörzseket alkalmaztak, melyeket alulról, a lőrés két oldala mentén egy-egy deszkával, vagy kisebb gerendával támasztottak alá. A keresztgerendák felett elhelyezkedő falat igen nagyméretű kövekből építették. Ezeket a köveket találtuk meg bezuhanva a lőrés belsejében.

A szűkös időbeni és anyagi korlátok miatt, a régészeti megfigyelés keretében folytatott faltisztítási munkákkal szinte párhuzamosan folyt a megtisztított területek állagvédelme, konzerválása. A falak koronájára egy átlag 50-80 cm magas védőfalazat került. Az előkerült 1. és 2. lőrésnél célunk csupán annak jelképes bemutatás lehetett, mivel nem ismertük

a nyílások teljes magasságát, szerkezetét. Ezzel szemben a 3. lőrésnél az előkerült építészeti részletek, valamint egy archív fotó segítségével részben rekonstruálhatónak ítéltük meg a szerkezetet (4. kép).

Az elért eredmények ellenére a tapasztalatok mégis azt mutatták, hogy nem szerencsés, ha a régészeti kutatást, faltisztítást közvetlenül, nagyon rövid időn belül követik az állagvédelmi munkák. A szükséges dokumentáció elkészítésén túl nincs lehetősége a szakembereknek alaposan kiértékelni, feldolgozni az új információkat, hirtelen kell döntéseket hozni, melyek nem mindig a kívánt irányba terelik a munka menetét. Esetünkben ez szerencsére „maradandó” károsodást nem okozott az ideiglenes állagvédelemben, azon-

ban mindenképpen szükségesnek láttuk átértékelni a munkamódszereinket a következő évek feladatainál.

A külső vár déli falának konzerválása

Az ideiglenes állagvédelmi munkák folytatásaként 2009 nyarán módunkban állt a fent nevezett falon tisztítási, illetve – elsősorban a falsíkok belső oldalán – szintsüllyesztési munkákat elvégezni. A falkutatási munkákat ebben az idényben már két szakaszra bontottuk. Az első szakaszban a déli várfal nyugati és középső részére koncentráltuk az erőnket. Ezen a mintegy 25-30 m hosszúságú falszakaszon megtisztítottuk a romfalak koronáját a rátelepedett növényzettől és földtől. A szintsüllyesztéssel célunk a fal eddig még föld alatt lévő olyan falsíkjainak felkutatása volt, melyre a következő kutatási-falazási időszakban érkező kőművesek már biztonsággal falazni tudnak. Ennek érdekében a kutatott falszakasz belső oldalán mélyí-

4. kép Szádvár. A Lisztes-bástyáról készült archív fotó 1963-ból

5. kép Szádvár. A külső vár déli fala a konzerválást követően. A kis képen a 3. lőrés a faragott kő és a keresztgerenda kitisztított fészkeivel

tettünk, mely során csakis a fal pusztulása során keletkezett nagyköves, gyökerekkel szabdalts omlásréteget távolítottuk el.¹⁷

Kibontottuk a déli fal középső szakaszán jelentkező két nagyobb omlás betöltését is. Ezek egy-egy kifelé szűkülő nyílású, a várfal építésével egy időben kiépített lőrés maradványait rejtették (3. és 4. lőrés). A kibontott lőrés alakjukban, méretükben hasonlóak voltak a Lisztes-bástya kutatásánál megtalált lőrésekhez. Egykor, pusztulása előtt hasonló lőrés lehetett a déli fal jelenleg legmagasabb (átlag 5,5-6 m magas) szakaszán látható falszakadás is (feltételezett 1. lőrés). Ennek alaposabb kitisztítására a fokozott omlásveszély miatt nem tudtunk sort keríteni (3. kép).

Szintén a nyugati falszakaszon egy kisebb, de – furcsa mód – befelé történt omlás vizsgálatánál, egy részleteiben szinte teljesen megmaradt lőrést találtunk (2. lőrés). Ennek a lőrésnek a várfal külső síkjában még látható a külső lezárása, azaz egy sárga színű tufakő, melybe egy kulcslyuk alakú lőrést faragtak. A nyílás alja egyenes, közvetlenül a faragott kő előtt egy igen jó állapotban megmaradt tölgy(?)fa gerenda húzódik keresztben, melyre egykor a szakállas pusztát támasztották.¹⁸

A második kutatási szakaszban a déli fal keleti szakaszának kibontására koncentráltunk. Ennek a várfalszakasznak mindkét oldalán szükséges volt a szint-süllyesztés, hogy a még érintetlen külső-belső falsíkok napvilágra kerüljenek. Általánosan megfigyelhető volt, hogy a fal kifelé történő pusztulása miatt a külső

sík igen mélyen és kis magasságban maradt épségben. Az ezen a szakaszon jelentkező két nagyobb kiomlás betöltésének eltávolítása után, mint a fenti példák is mutatták, már számítani lehetett újabb lőrések előkezdésére (5. és 6. lőrés). Ezeknek – a 2–4. lőréshez hasonló szerkezetű és méretű nyílásoknak – azonban már csak erősen elpusztult maradványai kerültek elő. Mindkét nyílás külső szája és 20-50 cm magasságban álló falai szintén kifelé omlottak.

A faltisztítás befejeztével megállapíthatjuk, hogy az egykori főkaputól a Német-bástyaig húzódó várfal egy építési periódus eredményeként jött létre. A várfal átlagos vastagsága 120-130 cm. A falban biztosan 5, de nagy valószínűséggel inkább 6, egy-

mástól átlag 4,5 m távolságra elhelyezkedő lőrést alakítottak ki, melyek külső oldalát a fal síkjába mélyítve, tufakőbe faragott kulcslyuk alakú lőrésekkel zárták le.

A faragott kő és a keresztgerenda helyét jól azonosíthatjuk a 3. és 4. lőrésnél is (5. kép). Mivel célunk jelen esetben a falazat stabilitásának megőrzése és konzerválásának megoldása volt, úgy döntöttünk, hogy a lőrés külső oldalán nem hagyjuk meg a faragott kövek fészkeit, hanem a nyílások falainak kiszervezésével zárjuk le a sarkokat. Ezek a sarkok a végleges műemléki-építészeti tervek kidolgozásakor visszabonthatóak és esetleg behelyezhetőek lesznek újonnan faragott (záró)kövek.

A keleti szakaszon talált 5. és 6. lőrés állagvédelménél egyéb építészeti részleteket vettünk figyelembe. A 2–4. lőrés alja a külső falsíkon megfigyelhető egyik falegyen felett átlag 50 cm-rel húzódik. Ezen megfigyelés alapján vált lehetővé az erősen lepusztult 5. és 6. lőrés aljának és külső szélének kiszervezése és kiegészítése.

A második kutatási szakaszban, a régészeti munkákkal párhuzamosan a már megkutatott területen megkezdődhetnek a kőművesmunkák is. Ennek során felfalazásra került egy átlag 60-80 cm magas korona a középkori falmag tetején, valamint helyreállítottuk a 2. lőrést is. Itt ugyan egyértelmű nyomait nem találtuk a Lisztes-bástyán megfigyelt gerenda áthidalóknak, de a biztonságos falazás érdekében ebben az esetben is ezt a módszert alkalmaztuk.

17 A kutatás eredményeire vonatkozóan l.: Gál-Mlakár Viktor – Sárközi Sebestyén – Szörényi Gábor András: Füzér, Szádvár, Cserépvár, Dédes. Régészeti kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megye váraiban, 2009. *Castrum*, 11. (2010) 64–75.

18 A várfalba beépített gerenda dendrokronológiai vizsgálatára 2011 nyarán kívánunk sort keríteni.

A Porkoláb-fal védelme

A 2010. évi célkitűzéseink Szádvár középső és belső várát elválasztó, észak–déli irányú, igen rossz állapotban lévő falszakaszának állagvédelmi munkáihoz kapcsolódtak.¹⁹ A műemléki beavatkozás elsődleges célja a közvetlen életveszély elhárítása lett. A fal tetjén jól láthatóan meglazult, kötőanyag nélküli kövek sorakoztak, valamint folyamatosan pusztult a fal külső síkja, illetve a déli oldalon maga a falmag is. Utóbbi helyen a jelentősen elvékonyodó, és túszerűen a magasba emelkedő falszakasz 2009 decembere és 2010 márciusa között leomlott. A falon látható két nagyobb méretű szakadás a fentiekben leírt problémákkal közösen könnyen az egész várfal összeomlását okozhatta volna (6. kép).

A fal hossza mintegy 22 m, magassága a keleti oldalon meghaladja a 9 m-t, míg a nyugati oldalon, az itt magasabban húzódó várudvar szintje fölé átlag 5-6 m-rel emelkedik. Egyaránt megfigyelhetünk a fal keleti és nyugati síkján jelentékeny számban az építéséhez kapcsolható falegyeneket, illetve állványrendszerhez köthető kerek nyílásokat, gerendafészeket, kulcslyuk alakú lőrés maradványát, valamint mára már nehezen értelmezhető, erősen kiromlott nyílásokat és egyéb sérüléseket.

A fal keleti síkján 6, egymástól átlag 130-140 cm-re elhelyezkedő építési-állványozási falegyent figyelünk meg. Ezekhez a falegyenekhez kapcsolhatóak azok az átlag 10-15 cm átmérőjű, egymástól mintegy 2 m-es közökre elhelyezkedő, kerek nyílások, melyeket az állványzatot tartó merevítők fészkeivel azonosíthatunk.²⁰

A vár 17. századi inventáriumi (1674, 1684) által említett ún. porkoláb-ház a középső vár nyugati oldalán, az ún. porkoláb-fal keleti előterében helyezkedhetett el.²¹ Erre utalhatnak azok a nagyméretű (átlag 20×20 és 25×25 cm-es) gerendafészek is, melyek jól láthatóan egymás felett két sorban helyezkednek el. A fal déli és középső részén az alsó sor a mai talajszinttől mintegy 3 m-re, míg a második sor az első sor felett további mintegy 3,3 m-re helyezkedik el. Mind a két sorban 5-5, egymástól átlag 3,5 m-re elhelyezkedő gerendafészek azonosítható.

Ezek közül az alsó sor északi, legutolsó tagja, közvetlenül a jelenlegi talajszint felett látható. A felszín itteni emelkedését egyértelműen egy egykori fal omledékával, esetleg még részben föld alatt lévő falmagjával azonosíthatjuk. Azaz a még magasban álló fal déli és középső része előtt egy, a porkoláb-ház alatt húzódó, félpince vagy pince jellegű épületrésszel számolhatunk, melynek földmesterkezetéhez kapcsolhatóak

6. kép Szádvár. A Porkoláb-falról készített georeferált fotó az építészeti részletek jelölésével

19 Részletes kutatási jelentést l.: Herman Ottó Múzeum, Régészeti Adattár, 262. doboz 2010/4827.

20 A Porkoláb-fal fentebb leírt állapota miatt a falszövevről a romkonzerválást megelőzően balesetvédelmi okokból falszövet-

rajzot nem állt módunkban készíteni. A falról alapos fotódokumentáció készült és annak méretarányos torzításain léptékkeljesen jelölni tudtuk a megfigyelt építészeti részleteket.

21 Détshy 1969. 155–156.

az alsó sor gerendafészkei. A második sor gerendafészkei a porkoláb-ház emeleti részének földémszerkezetéhez tartozhattak.

Kérdéses magának a porkoláb-ház épületének szerkezete. Ugyanis a magasan álló falban nem láthatóak kereszt irányú falak bekötésének, csorbázatának nyomai. Ez alapján csak az valószínűsíthető, hogy az egykori masszív gerendák nemcsak a földémet tartották, hanem keretét képezhették azoknak a talán gerenda vagy borona falaknak is, melyekből a porkoláb-ház felső szintje(i) épülhetett.

Érdekes kérdéseket vet fel a fal déli felében látható kulcslyuk alakú lőrés elhelyezkedése és a porkoláb-házhoz kapcsolódó kronológiai viszonya. A falszövetben megfigyelhető falegyenek egyenletes elhelyezkedése azt feltételezi, hogy a fal egy építési periódus eredményeként jöhetett létre. Régészeti kutatás híján korát a kulcslyuk alakú lőrés keltezi, legkorábban talán a 15. század közepére, második felére. Ekkor ez még a belső vár külső falaként funkcionálhatott. A porkoláb-ház írott forrásokban csak a 17. század végén jelenik meg, nem szerepel a várat összeíró 1605-ös és 1608-as első inventáriumokban, valamint nincs feltüntetve a 16. század végén készített felméréseken sem. Azaz a falban látható gerendafészkeket utólagosan alakíthatták ki. Másodsorban a porkoláb-ház utólagos kialakítására utalhat az a tény is, miszerint a lőrés a két gerendafészke sor közé, azaz feltételezhetően az épület emeleti szintjének vonalába esett. Ebben az esetben – értelemszerűen – védelmi funkciót már nem tölthetett be.

A fal nyugati oldalán jól megfigyelhető a kulcslyuk alakú lőrés utólagos, téglával történt részbeni befalazása, javítása, mellyel azonban nem semmisítették meg a teljes nyílást. A lőrés belső oldalán ez a téglafalazás a lőrés külső oldala felé rézsűsen tart. A nyílásban, de a falszövet más részein is, még több helyen megfigyelhető habarcsba rakott téglából készült javítás, pótlás.

A fal nyugati síkja előtt megfigyelhető terepi állapotok, az inventáriumok szövegei, a fal szövetében látható gerendafészkek egyértelművé teszik, hogy a fal nyugati oldalán is egy vagy több épület emelkedett egykor. A falon itt is láthatóak építési falegyenek és állványzati lyukak. Ezek elhelyezkedése, mérete, egymástól való távolsága megjegyzzük a fal keleti oldalán tapasztaltakkal. A 3. falegyen magasságában, azaz a jelenlegi szinttől mért kb. 3,5 m-re egy sorban 14 gerendafészke nyoma azonosítható. Ezek közül északról számozva az 1., 4., 7., 10. és 13. nyílások azonosak a fal keleti oldalán látható nagyméretű gerendafészkekkel. A fészkek a fal teljes keresztmet-

szetén áthaladnak, ezért feltételezhetjük, hogy a fal mindkét oldalán elhelyezkedő egykorú épület (földémszerkezeti, nagy valószínűséggel konzol jellegű, elemét alkothatták. A többi gerendafészke funkciója, illetve kronológiai, szerkezeti viszonya a falon áthaladó gerendafészkekhez jelenleg még nem tisztázható.

Régészeti kutatás hiányában nem tisztázott, hogy ezek az épületek hogyan csatlakoztak a vizsgált falhoz, mivel falbekötések nyomai ezen az oldalon sem láthatóak. Szintén nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a fal középső részén látható nagyméretű (közel 1 m széles és ugyanolyan magas) roncsolt szélű nyílások milyen célt szolgáltak.

A Porkoláb-fal állagvédelménél nem követhettük a klasszikusnak számító módszert, miszerint egy álló építészeti emlék konzerválását, védelmét régészeti kutatásnak kell megelőznie. Ugyanis maga a fal olyan szinten életveszélyes állapotban volt, hogy alatta vagy közvetlen közelében semmilyen földmunkát végezni nem volt lehetséges. Fotogrammetriai felmérését követően célunk a fal megmentése, állapotának stabilizálása lett. Mivel a terep egyenetlensége miatt komoly állványzat kiépítésére nem volt lehetőségünk, így a kőművesek egyszerű kecskelábokból rögtönzött „állványokról” végezték a munkát.

Első ízben a falsík kiromlásait pótoltuk, majd a fal alsó részein található nagyméretű szakadások befalazására került sor. Ennek egyértelműen statikai okai voltak: ezek erősítik a fal szerkezetét. A pótlás során viszont ügyeltünk arra, hogy jól érzékelhetően megkülönböztessük az új falat az eredeti falazattól. Ennek érdekében a visszafalazott tömb síkja az eredeti falsíkhöz képest 10-15 cm-rel mélyebben húzódik.

A harmadik fázisban méretre vágott gerendák visszahelyezésével és körülfalazásával jelöltük az egykori gerendafészkeket, állványlyukak helyét. Ezzel a módszerrel megakadályozzuk, hogy megkezdődjön vagy az eddiginél nagyobb mértékben folytatódjon a nyílások és környezetük pusztulása. Az egykori faelemek pótlása nemcsak műemlékvédelmi szempontból hasznos, hanem a laikus turisták számára is érthetővé válnak bizonyos építészeti részletek.

A külső vár északi falán végzett tisztítási munkák

2010. évben sor került Szádvár területén az első régészeti kutatásra is. A külső vár déli fala mentén nyitott 10 m² kiterjedésű szelvényben megfigyelt jelenségekről, objektumokról és az előkerült leletanyagról röviden már beszámoltam.²² A régészeti kutatással

22 Gál-Mlakár Viktor: Komlóska-Pusztavár, Szádvár, Füzer. Régészeti kutatásaim Borsod-Abaúj-Zemplén megye váraiban, 2010. *Castrum*, 13. (2011) 74–76.

párhuzamosan ugyanakkor megkezdjük az előkészületeket a következő évre tervezett állagvédelmi munkákhoz is. Ennek célpontja a külső vár északi várfalának nyugati szakasza volt.

A megóvni kívánt falszakasz belső síkja mentén jól láthatóan egy nagyobb mennyiségű omladék terült el. Itt a már korábbi évek gyakorlatának megfelelően régészeti megfigyelés mellett egy 100-130 cm mélységű szintsüllyesztést hajtottunk végre, mely során kiszabadítottuk a várfal belső síkját, szintén csak a nagyköves omlási, pusztulási réteget távolítva el a fal mellől. Erre a munkára a külső oldalon nem volt szükség mivel itt a fal síkja mintegy 2,5-3 m-es magasságban még áll. Az északi oldalon így csak egy kisebb léptékű tereprendezést hajtottunk végre, előkészítve és segítve a falazás során a kőművesek munkáját.

Az északi fal tisztítása során megtaláltuk annak nyugati sarkát is. Itt a fal déli irányba fordult, azonban azt, hogy beköt-e a középső vár északi falába, nem sikerült megállapítani. Ennek oka, hogy célunk nem a visszakanyarodó és még föld alatt lévő fal teljes hosszának kibontása volt. Ezt majd a következő évek régészeti kutatása során kell megtennünk, mikor is rendelkezésre áll majd a megfelelő anyagi fedezet a kibontott fal rövid időn belüli megvédésre.

A várfal nyugati sarkától mérve mintegy 23 m hosszban készítettük elő a falazatot az állagvédelemre. Az ennek folytatásában lévő vizsgált falszakasz olyan erősen lepusztult, hogy azt csak egy nagyobb volumenű régészeti feltárással egybekapcsolva tudtuk volna kiszabadítani a föld alól. A letisztított nyugati falsaroktól 1,5 m-re keleti irányba egy kb. 100-110 cm széles, jól láthatóan kifelé szűkülő, egyenes aljú nyílást (lőrést?) fedeztünk fel. A saroktól keletre mintegy 15 m-re egy másik, szintén 100-110 cm szélességű nyílást is felderítettünk. Ennek oldalai egymással párhuzamosak, azonban alját még a fal belső oldalán meghagyott omlásréteg takarja. Ennek a nyílásnak a funkciója egyelőre szintén ismeretlen (7. kép).

A faltisztítás alatt azonosított és dokumentált nyílások pontos méreteit és funkcióját a tisztítási és állagvédelmi munkák összehangolása miatt nem sikerült meghatározni ebben a kutatási szakaszban. Ennek oka, hogy az előkészítést követő állagvédelmi munkákra csak a következő évadban nyílik lehetőségünk, így célunk a megtisztított falszakasz további védelme volt. Ennek során a falkorona tetejéről, és a megtalált nyílások belsejéből nem távolítottuk el

7. kép Szádvár. A külső vár északi fala a tisztítás első szakaszát követően

az azokat takaró földréteget, mert az a tél és a tavasz vizsontagságai ellen még elégséges védelmet adhat a várfalnak, a 2011. év nyarán megvalósuló falkorona védelemig (7. kép).

Az ideiglenes állagvédelem általános tapasztalatai

A műemléki romkonzerválás céljait a bevezető gondolatok között már részben ismerttettem. Szádvár pusztuló falainak megmentésén túl szükségesnek látszott egy olyan módszer kidolgozása, melyet a vár megvédését, hasznosítását felvállaló civil egyesület maga is meg tud szervezni és részben lebonyolítani. Ehhez szolgáltatott – szó szerint – alapanyagot egy könnyen alkalmazható, műemléki munkákhoz kifejlesztett zsákos trassz falazóhabarcs.²³

Munkánk során arra törekedtünk, hogy az életveszély elhárításán túl (Porkoláb-fal példája) elsősorban még föld felett lévő, vagy könnyen kibontható falszakaszokat válasszunk ki konzerválásra. Az elmúlt években elsősorban a külső vár falait, állapotát kívántuk stabilizálni, környezetét rendbe tenni. Ennek részben örökségturisztikai okai, részben szakmai indokai voltak. Addig nem akartunk a vár egyéb területeivel foglalkozni, amíg egy részegységét az elérhető eszközök segítségével rendbe nem tesszük.

Nem volt, és nem is lehetett célunk műemléki rekonstrukció. Csak olyan munkát végeztünk, melyhez nem kellett előzetes tervezés. Ezért nevezem munkánkat ideiglenes védelemnek, hiszen a feltárt falakra csak egy védő réteget (koronát) helyeztünk el a helyszín és az eredeti állapot dokumentálása után. A végleges állagvédelem csak műemléki tervezés után, építészeti tervek alapján készíthető el.

23 Lassberger Knauf MM3 típusú trassz falazóhabarcsa.

A falazás a helyben, a falak mellől régészeti felügyelettel összegyűjtött omladékokból származó kőanyaggal történt. Ezt a munkafázist a konzerválás előtt a Szádvárért Baráti Kör tagjai végezték, nagy mennyiségű követ termelve ki a falak mellől. A kőanyagot válogatva halmokba rakták. Ez az előkészítő munka felgyorsította az egész folyamatot, mivel nagyon megkönnyítette a kőművesek munkáját, hiszen a falak szövetének struktúráját csak válogatott kövekből lehetett biztonságosan és esztétikusan kialakítani.

A falazás metodikája a következő volt. Az első lépés a régészeti beavatkozás után a felület megvizsgálása. A tapasztalataink alapján a megtisztított falra nem lehetett azonnal ráfalazni. A növényzet hatására a fal mész alapú habarcsa elporladt, a mész a gyökerek hatására lassan földdé alakult át. Ezért a fal legfelső részéből a dokumentálás után átlag két sor követ vissza kellett bontani, és habarcsba rakva újra visszafalazni.

Több helyen azt tapasztaltuk, hogy a fal tetején, és közvetlenül a fal mellett akár karvastagságú gyökerekkel rendelkező cserjék, kisebb-nagyobb fák telepedtek meg. Ezek a gyökerek a fal szövetébe mélyen behatoltak, köveit kimozdították a helyükről. Ezek a helyeken a középkori falat vissza kellett bontanunk, majd a teljes gyökérzet eltávolítását követően a hiást szintén vissza kellett falazni.

A falat a kéreg felrakásával kezdtük. A falazás során mindig figyelembe vettük a látható falegyeneket. A külső kéregbe görgeteg követ nem tettünk. A kéreg falazásához a legalább két oldalán lapos kő volt a megfelelő. A követ úgy helyeztük el a falban, hogy egyik lapos oldala kifelé, a másikat felfelé nézzen. Ha a felső oldalra került a kő lapos oldala, könnyebb volt a következő sort rakni és esztétikus falrajzolat alakult ki. Mivel a kövek alsó része egyenetlen volt, az alatta lévő hézagokat kisebb méretű kövekkel ékeljük ki a stabil felfekvés érdekében. A kövek közti fúgákat nem töltöttük ki, hogy az új falazat minél kevésbé váljon el az eredeti falszövevtől.

A fal belsejébe már válogatás nélkül raktuk a köveket. Közéjük igen sok habarcsot öntöttünk. Olyan falazóhabarccsal dolgoztunk, amit nem képzett szakember is alkalmazni tud. Előkészítése, bekeverése egyszerű, külön szakértelmet nem igényel. Műemlékes és/vagy régész szakember folyamatos helyszíni szemléje mellett a falazás akár civilek bevonásával is elvégezhető. A habarcs mennyiségét úgy lehet aránylag pontosan meghatározni, ha az építendő fal térfogatának megfelelő habarccsal számolunk. A habarcs előkészítése, bekeverése során arra kellett figyelniünk,

hogy a sűrűséget a kőműves kérésének megfelelően változtassuk. A kéreg falazásánál sűrűbb anyagot, a fal belső részein kicsit hígabb anyagot alkalmaztunk.

A ráfalazás tetejét egyenetlen felülettel alakítottuk ki, habarccsal lezártuk a kövek hézagait. Arra törekedtünk, hogy a felületen vízszákok ne alakulhassanak ki és a felület kifelé lejtjen, elvezetve ezzel a fal tetejére hulló esővizet. A meglévő fal esetében átvizsgáltuk a falsíkokat és megállapítottuk, hogy a falszövevből az apróbb köveket a növényzet kimozdította, ettől a nagyobb kövek is kimozdultak a helyükről. Ilyenkor teljes mértékben eltávolítottuk a növényzet gyökereit, kitisztítottuk ezeket az üregeket, és apró kövekkel kitöltöttük a lyukakat. Ezzel a fal állékonyosságát növeltük.

Összességében egy olyan könnyen, aránylag egyszerűen használható építési technikát próbáltunk kifejleszteni, mely modern anyagok felhasználása mellett követi a középkorban alkalmazott falazási módszereket. Az új falazat, falszövet kialakítása során a még meglévő falszövet jellegzetességeit vettük figyelembe. Megtartottuk és bemutattuk az egykori építési technikák nyomait, és törekedtünk egy egyszerű, esztétikus összkép megalkotására.²⁴

Összegzés

A 2008 őszen Szádvár Lisztes-bástyáján megkezdett állagmegóvási munkák bemutatásával, reményeim szerint, több megfontolásra érdemes tapasztalattal gazdagítottuk az örökségvédelem területén tevékenykedő szakemberek, és civil szervezetek ismereteit. A munkák előkészítésében és lebonyolításában példás együttműködés alakult ki az egykori KÖH Északmagyarországi Irodájának munkatársai, a Szádvárért Baráti Kör aktivistái, valamint az Aggteleki Nemzeti Park és a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai között.

Műemlékvédelmi, építészeti szempontból sikerült az eddig kitűzött céljainkat megvalósítani, azaz olyan anyagokat és módszereket a gyakorlatban kipróbálni, melyet civilek bevonásával, de szakmai szervezetek felügyelete alatt könnyen elsajátíthatók és alkalmazhatók, ugyanakkor, ahogy az eltelt évek is mutatják, megfelelő védelmet jelentenek a romfalakon.

Bízunk benne, hogy a Szádváron megkezdett munkánkat folytatni tudjuk, és hozzájárulhatunk hazánk egyik jelentős műemlékének megismertetéséhez, megvédéséhez és nem utolsósorban örökségturisztikai fejlesztéséhez, méltó bemutatásához.

24 Külön szeretném megköszönni Jenei Anita régészeti, Kosdi Attila műemléki felügyelő szakmai segítségét, valamint Tomatás Timeának a Szádvárért Baráti Kör elnökének és az egyesület

tagságának a munkák megszervezésében és lebonyolításában nyújtott segítségüket.